

**Громадська організація
«Південна фундація педагогіки»**

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ РОБІТ
учасників міжнародної
науково-практичної конференції**

**«ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК»**

12-13 серпня 2016 р.

**Одеса
2016**

ЛІТЕРАТУРА

1. Daniel Kahneman – Biographical [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2002/kahneman-bio.html – Заголовок з екрану.

Корчакова Н. В.

докторант кафедри психології

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
м. Київ, Україна*

РОЗУМІННЯ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ СУТНОСТІ ПРОСОЦІАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Життя людини у суспільстві неможливе без розвитку просоціальної стратегії – здатності добровільно діяти на користь інших людей чи спільнот. Гуманістичні начала – основа продуктивних стосунків, ефективної взаємодії та соціальної гармонії. Психологічний аналіз вікового розвитку просоціальних тенденцій виокремився у вітчизняній психологічній науці (Павелків Р. В., Корчакова Н. В., 2013; [3] Петренко М. В., 2012) та зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях (Галаніна В. В., 2003 [1]; Гольцова Т. В., 2004 [2]; Гулевич О. О., 2014; Лапіна Н. Л., (2000); Nantel-Vivier A., 2010; Heiphetz L., Young L., 2014; Lai F. H. Y. et al., 2015) лише у останні десятиріччя.

Повідомлення присвячене аналізу результатів експериментального дослідження особливостей та траєкторії розвитку когнітивних основ просоціальної поведінки протягом молодшого шкільного віку. У дослідженні взяли участь 259 учнів початкової школи чотирьох вікових підгруп.

Важливим аспектом просоціального розвитку є усвідомлення дітьми соціальної значущості стратегії, розуміння унікальної ролі допомоги у суспільному житті людства та життєдіяльності окремо взятої особистості. Для аналізу цих аспектів проблеми дітям було запропоновано уявити, що трапилося б, якби люди перестали допомагати один одному. Отримані судження засвідчують, що рівень когнітивного і соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку забезпечує їм здатність вирішувати такі завдання гіпотетичного характеру. У цілому майже всі учасники обстеження (90,1 відсотки) змогли висловити судження релевантного змісту. У процесі аналізу нас найбільше цікавила логіка доведень, яку використовували діти при вирішенні завдання. У загальному розмаїтті дитячих ідей найчіткіше простежувалися наступні лінії: обговорення змін у загальній картині світу (1); позначення труднощів, що неминуче виникли б у житті людей (2) та їх діяльності (3); погіршення емоційного самопочуття (4); негативна оцінка особистісних якостей та характеристик людей (5); зміни у характері стосунків

(6); загрози для життя та здоров'я людей (7). Незначна частина дітей (2,8 відсотки) висловили судження про те, що ніяких особливих змін у зв'язку з відсутністю допомоги не відбудеться (8). Найчастіше така позиція зустрічалася у наймолодшій підгрупі (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Кількісні показники основних ліній доведень
про зміну життя за умови відсутності допомоги**

Вікові підгрупи	К-сть дітей		Представленість різних категорій дитячих міркувань (у %)							
	всього	викон. завдання (у%)	1	2	3	4	5	6	7	8
6,5-7	62	79,0	20,4	24,5	8,1	10,2	14,3	8,2	8,2	6,1
7,5-8	64	82,8	22,6	22,6	9,4	3,8	15,0	15,1	9,4	1,9
8,5-9	69	98,6	26,5	22,1	4,4	1,5	22,1	17,6	4,4	1,5
9,5-10	64	100	26,5	25,0	1,6	1,6	25,0	18,7	-	1,6
По періоду	259	90,1	24,4	23,5	5,6	3,8	19,7	15,4	5,1	2,8

Найбільш представленою групою умовисновків були ідеї, щодо зміни загальної картини світу та його сутності. У загальній системі суджень ця категорія доведень зайняла майже четверту частину (24,4 відсотки). Діти використовували як описово-емоційні характеристики змін («світ перетворився б на безсовісну байдужу до чужого горя кулю»), «перестали б цвісти квіти і дерева, а безпритульних собак і котів стало б більше», «усе було б сіре та чорне», «не було б добра на світі», «запанує зло»), так і лаконічно-стверджувальні («кінець світу»), «всесвітня катастрофа», «хаос», «біда»). У багатьох судженнях звучали оціночні характеристики («світ стане набагато гіршим», «стане злим і поганим», «зміниться у гіршу сторону»).

Близькою за своєю сутністю є також лінії доведень через характеристику життя людей («жахливе життя»), «було б усім погано, важко жити, оскільки не було б добра у серці») чи особливості діяльності та її наслідки («нічого не виходило б», «люди на землі нічого б не зробили», «усі нічого б не знали і не уміли»). У загальній системі суджень ці категорії склали 23,5 та 5,6 відсотки відповідно (див. табл. 1). Досить представленими є лінії доведень через позначення негативних змін людської сутності та системи міжособистісних стосунків. Використовуючи перший шлях аналізу, діти вказували не лише на появу негативних характеристик («усі стали б жорстокими», «безжалісними», «байдужими», «злими»), але й використовували прийом глобального оцінювання («ми стали б поганими людьми», «люди перестали б бути людьми», «це вже були б не люди, а якісь інші істоти»). Ця лінія доведень прозвучала у відповідях кожного п'ятого опитуваного (19,7 відсотка). Увага

значної частини дітей (15,4 відсотка) була зосереджена на руйнуванні чи погіршенні стосунків між людьми («кожен думав би лише сам за себе», «зникла б дружба», «люди стали б самотні», «була б незгода», «не було б миру», «була б війна»).

Цікавими лініями міркувань є виокремлення дітьми внутрішніх переживань людей («усім стало б прикро», «були б сумні», «ображені»). Ці судження вказують на достатньо високий рівень соціального розвитку молодшого школяра, готовності декодувати не лише зовнішні транзакції, але й помічати переживання партнера, його внутрішні стани.

Аналіз вікової динаміки тенденцій вказує на те, що представленість двох перших категорій доведення (загальної характеристики світу та життєдіяльності людей) протягом вікового періоду поступово зростає (від 44,9 на початку періоду до 51,5 відсотків до його завершення) (див. табл. 1). При цьому діти все рідше висловлюють судження конкретного характеру, оперуючи більш узагальненими поняттями. Найбільш яскрава вікова динаміка простежується у категоріях стосунків та характеристиці особистості. Діти все частіше переходять від загальної характеристики життя до аналізу соціальних процесів, обговорення ідеї руйнування ціннісних характеристик людини, втрати нею моральних начал.

Розуміння просоціальної стратегії передбачає здатність дітей декодувати стани учасників просоціальних процесів, як за умови прийняття активних позицій, так і в ситуаціях уникання. Чи можуть молодші школярі пояснити самопочуття людини, якщо вона відхилила прохання про допомогу? Наші спостереження показали, що діти всіх вікових підгруп здатні виокремлювати переживання людини, що потрапила у цю ситуацію. Лише незначна частина дітей висловили припущення, що її стан не зміниться (6,2), або ж вона почуватиме себе добре (2,7 відсотки). Решта дітей вказали на негативні зміни у внутрішньому світі людини.

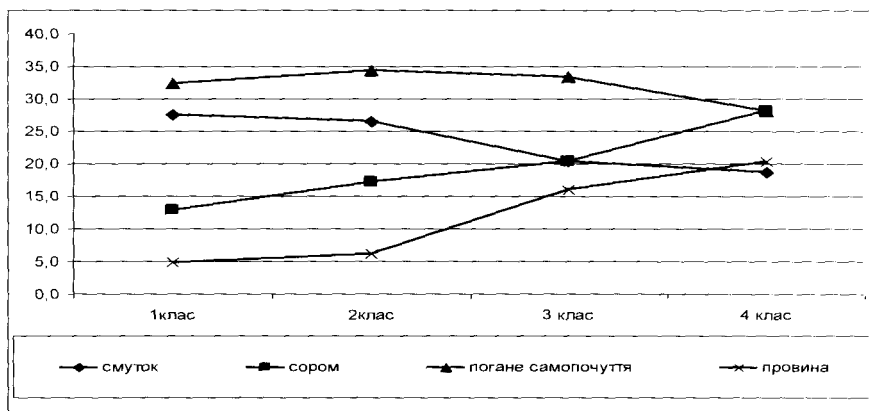

Рис. 1. Вікова траєкторія основних груп доведень

Аналізуючи самопочуття людини, діти найчастіше використовують узагальнені характеристики, що позначають суб'єктивне неблагополуччя («їй погано», «не по собі», «важко на душі», «прикро»). Ця категорія оцінок одна з найпоширеніших (32 відсотки). Хоча аналіз вікової траєкторії вказує на поступове зменшення цих доведень від молодшої до старшої вікової підгрупи (з 32,2 відсотків до 28,1 відсотка) (див рис. 1).

Паралельною лінією пояснень самопочуття людини є виокремлення дітьми більш конкретних емоційних станів. Найчіткіше у дитячих розмірковуваннях представлені три емоційні характеристики: сором, смуток та почуття провини. Ранжування у межах представленості трьох емоційних процесів вказує на те, що їх поєднання у вікових підгрупах дещо різне. Діти молодшої підгрупи найчастіше виокремлюють емоцію смутку. У відповідях третьокласників поряд із смутком рівноцінно позначається емоція сорому. У найстаршій підгрупі увага дітей спрямовується на емоцію провини. Ці результати підтверджують ідеї про поступовий перехід дітей від орієнтації на внутрішній стан особистості до простеження її зв'язків і зобов'язань відносно інших людей, розуміння їх впливу на загальне самопочуття. Зазначимо, що діти старших підгруп досить часто звертаються до опису динаміки емоційного процесу. Зокрема третьокласник Ілля Ч. зазначає: «Людина відмовилась допомогти. Вона почуває себе гордою, але у її душі панує сором». «На мою думку, спочатку вона почувається непогано, але потім усе гірше і гірше» – зазначає Надійка У.

Відмова від надання допомоги сприймається дітьми як негативне явище. Відповідно особистість, яка обирає таку позицію, оцінюється дітьми у негативному ракурсі. Зокрема відповідаючи на питання: «Як можна було б назвати людину, що відмовилася надати допомогу» діти висловили 244 судження з використанням 33 релевантних ліній доведення. Найтипівішими із них виявилися 5 категорії: байдужа (22,5 відсотки), погана (18,8 відсотки), егоїстична (13,5), зла (9,8 відсотки), безсердечна (8,6 відсотки).

У своїй сукупності ці категорії охопили 73,2 відсотки від загальної кількості висловлених суджень. Решта негативних характеристик утворювалися дітьми переважно через використання префіксу «не» (недружелюбна, недобра, неспівчутлива, нехороша) чи префіксу «без» (бездушна, безсовісна, безжалісна). У деяких випадках діти використовували прийом власного словотворення. «Таку людину можна назвати неповажливою» – говорить Ната К. («Це недопоміжник» – Ігорь О.). Аналіз дитячих суджень засвідчує, що діти молодшого шкільного віку не лише адекватно оцінюють сутність соціального партнера у залежності від його поведінки, але й володіють достатнім словниковим запасом, щоб підібрати характеристики релевантні ситуації.

Отже, молодший шкільний вік – сенситивний період у розвитку когнітивно-мотиваційних основ просоціальної поведінки. Протягом вікового періоду простежується поступове зміщення уваги дітей із зовнішніх, поверхневих характеристик ситуації до виокремлення складних процесів міжособистісної взаємодії. Відмова у наданні допомоги сприймається дітьми

не лише як утруднення у реалізації поставлених завдань та діяльності у цілому, але і як підстава негативних змін у широкому соціальному просторі та особистісній сутності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галанина В. В. Эмоционально-смысловые аспекты выполнения нормы взаимопомощи в младшем школьном возрасте: [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / В. В. Галанина. – М., 2003. – 198 с.
2. Гольцова Т. В. Особенности альтруистических представлений детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста: автореф. дис....канд психол. наук / Т. В. Гольцова. – Орел. – 2004. – 21 с.
3. Павелків Р. В. Просоціальний розвиток особистості / Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. – Рівне: Вид. О. Зень, 2013. – 425 с.

Ліщина Н. В.

аспірант кафедри загальної та диференційної психології

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна*

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ РОЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

В сучасній психологічній науці проблема дослідження життєвих ролей, особливості їх структури та специфіки рольових протиріч, здатних призвести до рольової кризи, є досить актуальною. Як відомо, набір соціальних ролей достатньо широкий і різноманітний. Кожна людина задіяна відразу в декількох ролях. Т. Ньюком, кажучи про численність ролей, які доводиться виконувати одній особі, зазначає, що той факт, як більшості з нас вдається виконувати настільки багато різних ролей, є вражаючим [1]. Відповідно до теорії акумулювання ролей (role accumulation theory), коли людина грає багато ролей одночасно, вона не тільки відчуває велике напруження, але і отримує додаткові «віддушину» на випадок провалу в одній з ролей. Граючи безліч ролей одночасно, людина отримує альтернативні джерела самоповаги, контролю над власним життям і соціальну підтримку [5]. Ф. Кросбі приходить до висновку, що, хоча безліч ролей, які доводиться поєднувати, забирають багато часу і здатні викликати стрес, «прибуток», що отримується в результаті, переважає «збитки». Багато ролей надають життю різноманітність і дають стимули, що допомагають переживати невдачі [6].

Системні дослідження Сатир В., Шліппе А., Швайцер Й., Браун Дж., Крістенсен Д., Фішман Ч., Фрімен Д., Сельвіні-Палаццоллі М., Маданес К., Бівін Дж., Джексон Д., Саймон Р., Фріц БюСімон, Крістель Рех-Сімон,